

І.А. Бабаед

Паэтычны слоўнік колеравобразаў мовы беларускай паэзіі першай трэці XX ст.*

Мова мастацкага твора – гэта унікальная з’ява, дзе знаходзяць сваё адлюстраванне універсальныя (характэрныя для большасці народаў), нацыянальна-спецыфічныя (характэрныя толькі для асобнай супольнасці людзей) і індывідуальна-аўтарскія (характэрныя для прадстаўніка той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці) асаблівасці светаўспрымання і светаўяўлення. Сучасны этап лінгвістычных даследаванняў характарызуецца павышанай увагай да ўсебаковага і глыбокага аналізу мовы твораў мастацкай літаратуры.

Асаблівасць даследавання такога моўнага матэрыялу прадвызначаецца тым, што, паводле слоў Н.Д. Аруцюнавай [1], «у паэтычным тэксце фігуруюць не імёны аб’ектаў магчымага (уяўнага) свету, а іх вобразы». Паэтычны вобраз як катэгорыя свядомасці акумуляе ў сабе не толькі знешнія характарыстыкі («выгляд прадмета»), аднак і пэўны сэнс (гэта так званы «семантычны змест слова»). Разнавіднасцю паэтычных вобразаў з’яўляецца колеравы вобраз, адным з кампанентаў якога выступае слова са значэннем колеру (каларонім).

Вядома, кожны вобраз (у тым ліку і колеравобраз) уключаны ў сістэму падобных вобразаў і разам з імі «рэалізуе нейкі агульны для іх сэнсавы інварыянт, г.зн. мадэль, парадыгму» [2]. Вызначыць парадыгму колеравобраза – гэта значыць зразумець сам вобраз.

Спроба прадставіць звод парадыгм вобразаў на матэрыяле рускай паэзіі і прозы XVII–XX стст. упершыню зроблена Н.В. Паўловіч у «Слоўніку паэтычных вобразаў» у двух тамах [2], вобразны арсенал рускай лірыкі канца XVIII – пачатку XX ст. разгледжаны ў «Слоўніку мовы паэзіі» Н.М. Івановай [3]. У беларускай лексікаграфіі да гэтага часу не практыкавалася сістэмнае апісанне вобразных адзінак, і колеравобразных адзінак у прыватнасці, з улікам

---

*Анатацыя праекта.

асаблівасцяў іх структуры і семантыкі, у сувязі з чым стварэнне на беларускім матэрыяле слоўніка паэтычных вобразаў бачыцца актуальнай навукова-практычнай задачай.

Пэўным крокам на шляху яе вырашэння, на наш погляд, мог бы стаць «Паэтычны слоўнік колеравобразаў», у якім быў бы праведзены разгорнуты лексікаграфічны аналіз колераобразных паэтычных намінацый у мове беларускай паэзіі першай трэці ХХ стагоддзя. Пад паняццем «колераобразная паэтычная намінацыя» мы разумеем спалучэнні слова ці слоў з колеравай адзінкай (колэралексемай), якія «маюць у паэзіі асаблівы эстэтычны сэнс, спецыфічную і экспрэсіўную нагруканасць» [3]. Мяркуем, што ў працэсе асваення парадыгмы колеравобраза становяцца зразумелымі не толькі асаблівасці мастацкага мыслення беларускіх аўтараў першай трэці ХХ ст., але і «культурны фон, які з'яўляецца неабходнай умовай фарміравання вобразнага значэння слоў у паэтычным творы» [4].

Матэрыялам для слоўніка выступаюць вобразныя колеравыя адзінкі (далей – КА), зафіксаваныя ў творах М. Багдановіча, Я. Купалы, П. Труса – паэтаў, літаратурная дзейнасць якіх, увасабляючы лепшыя традыцыі мінулага, разнастайна і поўна адлюстравала ўздым адраджэння нацыянальнай беларускай культуры і свядомасці ў пачатку ХХ ст., стала штуршком для далейшага развіцця беларускай мовы і літаратуры.

У «Паэтычным слоўніку колеравобразаў» плануецца паэтапнае фіксаванне розных відаў сувязяў і адносін паэтычнага калароніма, што знойдзе сваё адлюстраванне ў структуры слоўніка. Слоўнік будзе складацца з трох частак (раздзелаў): «Слоўнік колэралексем», «Слоўнік паэтычных парадыгм колеравобразаў», «Тлумачальны слоўнік колэралексем».

На першым этапе складаецца «Слоўнік колэралексем», у працэсе працы над якім прыярытэтнымі з'яўляюцца наступныя задачы: 1) зафіксаваць усе магчымыя выпадкі ўжывання КА (і іх словаформаў); 2) на аснове аб'яднання словаформ у адну колэралексему вызначыць найбольш частотныя колэралексемы; 3) сістэматызаваць КА паводле наяўнасці (адсутнасці) колеравага тону і паводле спосабу перадачы колеравай семантыкі.

У залежнасці ад наяўнасці (адсутнасці) колеравага тону традыцыйна размяжоўваюць храматычныя КА (*зялёны, сіні, чырвоны* і г.д.) і ахраматычныя КА (*белы, шэры, чорны* і іх адценні). Акрамя гэтага, мы вылучаем лексемы неакрэсленай колеравай семантыкі (ЛНКС), спектральна-непадзельныя лексемы (СНЛ) і лексемы пераходнага тыпу (ЛПТ).

Групу лексем з неакрэсленай колеравай семантыкай (ЛНКС) складаюць КА, колеравае значэнне якіх нельга дакладна выявіць з кантэксту: яно не паддаецца традыцыйнай логіцы асэнсавання колеравых адносін (напрыклад, «*здароўя цывет*» (Куп.Я.); «*цывет асеньніх зораў*» (Т.П.). Спектральна-непадзельныя КА (СНЛ) характарызуюцца недыферэнцыяльнай колеравай прыналежнасцю. Семантычная структура дадзеных колераабзначэнняў уключае некалькі спектральных (або неспектральных) утварэнняў (напрыклад, *вясёлкавы* (Куп.Я.); *шматфарбны* (Б.М.). У выніку аналізу мовы твораў беларускіх паэтаў намі выяўлены лексемы, якія адначасова ўтрымліваюць і колеравую, і светлавую характарыстыкі. Такія моўныя адзінкі мы класіфікуем як лексемы пераходнага тыпу (ЛПТ) (напрыклад, *празрысты* (Т.П.); *брыльянтцысты* (Куп.Я.).

Асобную памету ў слоўніку будуць мець лексемы з колеравым кампанентам (ЛКК) (напрыклад, *сінявокі, магутна-ружовы* і г.д.).

Пры размежаванні КА трэба ўлічваць і спосаб перадачы колеравай семантыкі. Так, колеравая характарыстыка прыродных з'яў і рэалій навакольнага асяроддзя можа быць рэпрэзентавана ўласнаколэралексэмамі (УКЛ)

(напрыклад, *чырвоны, ружовы, лілёвы*) і няўласнаколералексемамі (НКЛ) (напрыклад, «... дым / На **кывава** густым небасхіле...» (Т.П.); «Дзьве **пралескі** – яе вочкі, / Ці два ў збожжы **васілёчкі**...» (Куп.Я.). НКЛ маюць агульную сему, якая суадносіцца з семай пэўнага колеракода (кывавы → чырвоны; пралескі, васілёчкі → сіні). Паводле структуры НКЛ падзяляюцца на: аднаслоўныя (*пралеска, кывавы, пылаць*), двухслоўныя (*цвёт малінны, колер здароўя*) і многаслоўныя («**кволы цвёт таполяў**» (Т.П.); «*[Яе шчочкі] роўны ў сонцы / Цьвету – рожы ля ваконца...*» (Куп.Я.).

У цэлым у алфавітна-частотным «Слоўніку колералексем» увесь моўны матэрыял будзе раскласіфікаваны з улікам прыроды колеравай прыналежнасці КА ў пяць лексіка-семантычных груп: 1 група – элементы асноўных колеракодаў; 2 – лексемы з неакрэсленай колеравай семантыкай (ЛНКС); 3 – спектральна-непадзельныя лексемы (СНЛ); 4 – лексемы пераходнага тыпу (ЛПТ); 5 – група лексем з колеравым кампанентам (ЛКК).

Слоўнікавы артыкул лексем кожнай групы складаецца з наступных элементаў: а) рэестравае слова; б) указанне на колькасць слоў у корпусе тэкстаў беларускіх аўтараў; в) граматычныя характарыстыкі (часціна мовы, а для кожнай зменнай часціны мовы (яе словаформаў) яшчэ і фіксацыя зменных марфалагічных прымет (напрыклад, род (ж., м., н.), лік (адз., мн.) склон (Н., Р., Д., В., Т., М.) для прыметнікаў); г) пералік формаў КА з указаннем на частотнасць іх ужыванняў у мове твораў М. Багдановіча, Я. Купалы і П. Труса; д) шыфры-індэксы (аўтар, назва зборніка, старонка). Напрыклад:

Колеракод «чырвоны» (храмат.) – 121 КА.

Барвовасьць (1), наз.: адз. ж. В. *барвовасьць*: Т.П., 1934: 179.

Брусніцы (НКЛ, 1), наз.: мн. Р. *брусніц*: <...> [*вербы.*] *асыпаюць лісьце, / асыпаюць ў хвалі / пацеркі брусніц.* (Т.П., 1927: 15).

Пунсавець (1), дзеясл.: абв., буд. 3 ас., мн. (будзе) *пунсавець*: Т.П., 1934: 142.

Чырвоны (49), прым.: адз., м., Н. *чырвоны* (11): Б.М., 1913: 34, 64; Куп.Я., 1908: 134; 1926: 33, 69; 1932: 95, 100, Т.П., 1925: 15; 1934: 132, 190. Т.: *чырвоным* (2): Т.П., 1934: 71, 247; ж., Н. *чырвоная* (4): Куп.Я., 1922: 184; 1928-1; 27. Т.П., 1934: 55, 56, 57; Р. *чырвонай*: Куп.Я., 1922: 55. Кар. адз. ж. Н. *чырво-на* (3): Куп.Я., 1922: 35, 154, 155; В. *чырвону*: Куп.Я., 1922: 51.

Пры фарміраванні слоўнікавых артыкулаў складанасць выклікае класіфікацыя НКЛ, якія ўваходзяць у склад параўнальнай канструкцыі або ўтвараюць колеравыя параўнальныя канструкцыі: «*Яе шчочкі – роўны ў сонцы / Цьвету – рожы ля ваконца; / Яе губкі – не калінкі, – / Проста сьпелыя малінкі!*» (Куп.Я.); «*Вясна!.. / Зара **вяргіняю** цвіце...*» (Т.П.). На наш погляд, дадзеныя НКЛ варта адносіць да асобных тыпаў КА, якія ў слоўніку павінны быць разгледжаны ў падраздзеле «Параўнанне з няўласнаколеравым кампанентам».

Цяжкасці ўзнікаюць і пры аналізе складаных уласнаколеравых моўных адзінак – кампазітаў (*кывава-чырвоны* (Куп.Я.); *жоўта-чырвоны* (Б.М.); *прозалаць-кроў* (Т.П.). Калі ў прыметніках, відавочна, ядро семантычных прымет закладзена ў другім кампаненце складанага ўтварэння, то ў назоўніках, дзеясловах і іншых часцінах мовы сітуацыя ўскладняецца тым, што яны не маюць дакладна акрэсленых межаў ядра і перыферыі. Аднак для таго, каб пазбегнуць разнабою ў слоўніку мы лічым, што такога кшталту КА варта размяжоўваць паводле колеравай прыналежнасці другога кампанента складанай колералексемы (*жоўта-чырвоны, прозалаць-кроў* → «чырвоны»).

На **другім этапе** складаецца «Слоўнік паэтычных парадыгм колеравобразаў». У працэсе працы над гэтым раздзелам слоўніка галоўнай задачай становіцца вылучэнне асноўных колеравых вобразаў у паэзіі беларускіх аўтараў, пабудова іх тыповых мадэляў і ўтварэнне паэтычных парадыгм колеравобразаў.

Праца над лексікаграфічным матэрыялам дадзенай часткі слоўніка ўключае некалькі падэтапаў.

1. З паэтычнага тэксту вычляняецца кантэкст (моўная фраза), які характарызуецца адноснай семантычнай і граматычнай завершанасцю і матывуе вобразнае выкарыстанне калароніма. Пры гэтым улічваецца тое, што «вобразнае значэнне паэтычнай фразы мае іерархічную будову, дынамічную структуру, г. зн. носіць працэсуальны характар і, як любы працэс, мае свой вектар – напрамак сэнсавага руху» [4]. Такім чынам, у кантэксце КА існуе не ізалявана, а ў складзе вобразна-асацыятыўнай мадэлі колеравобраза, якая ў «Слоўніку паэтычных парадыгм колеравобразаў» будзе схематычна апісана сэнсавым ланцужком слоў або словазлучэнняў фразы ў пачатковай форме з указаннем семантычнага вектара дадзенага ланцужка (напрыклад, туман → мора → сіні: «А туман *сінім* морам ...» (Т.П.).

Пры ўтварэнні паэтычнай парадыгмы важна ўлічваць характар будовы самога колеравобраза. Так, паводле структуры колеравобраза бываюць: простымі (туман → срэбны: «Поле нікне ў срэбным тумане...» (Б.М.) і складанымі (раса → брыльянт → серабрысты: «Ў серабрысты росы, / Бы ў брыльянты тыя, / Ты ўцьвяці убор свой, / Шаты залатыя...» (Куп.Я.). Асобна намі выдзяляюцца ўскладненыя колеравобразы. Пад ускладненымі мы разумеем колеравобразы, у якасці колеравага азначэння якіх выступаюць няколеравыя складаныя лексемы з адным або некалькімі колеравымі кампанентамі (злыбеды цень → **бледнавокі**: «І не прыйдзе той насып / Злыбеды цень бледнавокі!..» (Куп.Я.); вочы → **цёмна-смутна-кары**: «Коль сьлёз і плачу / У вачох дзяўчыны..., / Цёмна-смутных-карых!..» (Т.П.); хмара → **бура-шызы**: «І грозны вечара пажар / Пылаў між бура-шызых хмар...» (Б.М.).

2. Аналіз моўнага матэрыялу паказвае, што колеравобразы, зафіксаваныя ў паэтычных тэкстах беларускіх аўтараў, паводле характару сэнсавых адносін паміж словамі ў моўнай фразе ўтвараюць некалькі самастойных тэматычных груп (тэматычных парадыгм). Таму апісанне паэтычных колеравобразных адзінак ажыццяўляецца па тэмах (напрыклад, жывыя істоты, раслінны свет, з'явы прыроды, чатыры стыхіі (вада, агонь, зямля, паветра), ментальнае (пачуццёвая сфера) і інш.), якія адначасова выступаюць у функцыі загалоўкаў раздзелаў колеравобразаў (галоўных парадыгм).

Так, слоўнікавы артыкул дадзенага раздзела даведніка, акрамя парадыгмы колеравобраза, уключае: 1) інфармацыю пра граматычныя асаблівасці заглавачнай адзінкі; 2) колькасць фіксацыі слова ў тэкстах беларускіх аўтараў і ў складзе аналагічных паэтычных парадыгм; 3) спасылку на значэнне КА, якую можна з лёгкасцю адшукаць у «Тлумачальным слоўніку колералексем» (гл. далей) па нумары старонкі (№ С) і нумары значэння (№ З) <№ С, № З>; 4) ілюстрацыйны матэрыял, які служыць паказчыкам ужывання той ці іншай КА ў паэтычным тэксце і абгрунтаваннем яго значэння. Разгледзім у якасці прыкладу колеравобраз *туману*.

ПРАСТОРА /назва раздзела, назва галоўнай парадыгмы/

ПАВЕТРАНАЯ ПРАСТОРА /назва падраздзела, назва асноўнай парадыгмы/

Туман /назва групы, назва прыватнай парадыгмы/

Туман → срэбны (1), прым., <№ С, № З>. *Поле нікне ў срэбным тумане.* (Б.М., 1919: 28).

Туман → мора → сіні, прым. <№ С, № З>. *А туман сінім морам кругом.* (Т.П., 1934: 70).

Туман → дым з кадзіла → сіняваты, прым. <№ С, № З>. *Плыў у гару і знікаў, / Бытцым дым сіневаты с кадзіла, / Рэдкі прывідны туман.* (Б.М., 1913: 21).

Туман → імгла → сівы, прым. <№ С, № 3>. *А сіваю мглой / па гары крутой / Туман сьцэлецца.* (Куп.Я., 1925: 253).

На трэцім этапе складаецца «Тлумачальны слоўнік колералексем» (ТСКЛ). Асноўнай яго задачай з'яўляецца вызначыць семантычны аб'ём кожнай КА на аснове тэкставага матэрыялу, у якім яна была зафіксавана.

У «Тлумачальным слоўніку колералексем» таксама плануецца даць агляд тэрміналагічных (напрыклад, *чырвонае віно, чырвоны радок*) і фразеалагічных спалучэнняў слоў з колеравым кампанентам (напрыклад, *белы свет, чорны дзень*). Дадзеныя моўныя адзінкі будуць размяшчацца пасля пераліку асноўных значэнняў, аддзяляцца ад папярэдніх пры даламозе знакаў: • – тэрміналагічныя спалучэнні, ◊ – фразеалагічныя спалучэнні – і абавязкова суправаджацца тлумачэннем значэння.

Так, слоўнікавы артыкул у ТСКЛ будзе ўключаць у свой склад: 1) рэестравае слова, 2) граматычную памету (часціна мовы), 3) пералік тлумачэнняў асноўных значэнняў, выяўленых з кантэкстаў мастацкіх твораў, 4) тэрміналагічныя і фразеалагічныя спалучэнні з колеравым кампанентам. Напрыклад:

Чырвоны, прым. 1. Які мае афарбоўку аднаго з асноўных колераў спектра, што ідзе перад аранжавым; колеру крыві. *А к ночы свой чырвоны веер / У небе сонцэ развярне.* (Б.М., 1913: 1). 2. Кривавы. *Чырвонай зданью ў цёмных сенцах / Наш Рок сьляпы снуе, цвіце.* (Куп.Я., 1926: 47). 3. Пачырванелы ад прыліву крыві. *Хоць будзеш ты горэй, / Як звер, выглядаці... / На лоб павылазяць / Чырвоныя вочы, / И облик твой сказяць.* (Куп.Я., 1908: 127). 4. Які мае колер спелых малін, насычана(густа)-чырвоны. *Я прыгожая дзяўчына... / Твар чырвоны, як маліна.* (Куп.Я., 1932: 95). 4. Звязаны з рэвалюцыйнай дзейнасцю, з савецкім ладам, з Чырвонай Арміяй. *І вее у ветрах па-над вёскай... / Чырвоны сьцяг!* (Т.П., 1934: 132).

• **Чырвонае віно** – віно, прыгатаванае з цёмных гатункаў вінаграду. *Пацяшаешся [княжа] белым, чырвоным віном, / Гэта сьлёзы нядолі сірочай.* (Куп. Я., 1926: 315). • **Чырвоны радок** – першы радок абзаца. *Прыгожа літэры выводзіць ён [перепісчык] пяром, / ўстаўляючы паміж іх чорнымі радамі / Чырвоную страку.* (Б.М., 1913: 61).

З мэтай скарачэння аб'ёму дадзенай часткі слоўніка ілюстрацыйны матэрыял будзе пададзены вельмі сцісла. Аднак значэнне той ці іншай КА лёгка можна ўзнавіць з прыкладаў, якія будуць знаходзіцца ў «Слоўніку паэтычных парадыгм колеравобразаў», дзе пры кожнай КА будзе спасылка на яе значэнне ў ТСКЛ. Такая сістэма размеркавання моўнага матэрыялу дазволіць спрасціць працэс працы са слоўнікам, паспрыяе грунтоўнаму аналізу семантыкі КА ў кантэксце мастацкага твора і ў структуры колеравобраза.

Плануецца, што слоўнік будзе ўдакладнены алфавітным указальнікам апорных вобразных слоў, якія, спалучаючыся з колеравай лексмай, утвараюць колеравобраз, спісам аўтараў і іх твораў.

Такім чынам, «Паэтычны слоўнік колеравобразаў мовы беларускай паэзіі першай трэці ХХ ст.» у трох раздзелах – гэта даведнік шырокага філалагічнага профілю, прызначаны не толькі для адлюстравання парадыгм колеравобразаў у мове беларускай паэзіі першай трэці ХХ ст., але і для асэнсавання семантыка-асацыятыўных і граматычных асаблівасцяў функцыянавання колеравай адзінкі ў структуры паэтычнага вобраза. Дадзены слоўнік можа стаць крыніцай вывучэння развіцця беларускай літаратурнай мовы на этапе яе актыўнага станаўлення, а таксама часткай лексікаграфічнай працы ў працэсе даследавання мовы кожнага асобнага паэта-творцы.

ЛІТАРАТУРА

1. **Арутюнова, Н.Д.** Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – Языки русск. кул-ры, 1999. – 896 с.
2. **Павлович, Н.В.** Словарь поэтических образов: в 2 т. / Н.В. Павлович. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – Т. 1. – 848 с.
3. **Иванова, Н.Н.** Словарь языка поэзии (образный арсенал русской лирики конца XVIII – начала XX в.) / Н.Н. Иванова, О.Е. Иванова. – М.: ООО «Издательство АСТ» и др., 2004. – 666 с.
4. **Яцкевич, Л.Г.** Проект поэтического словаря Н.А. Клюева [Электронный ресурс] / Л.Г. Яцкевич, С.Х. Головкина // Клюевский сборник / Вологод. пед. ун-т; редкол.: Л.Г. Яцкевич (отв. ред.) [и др.]. – Вологда: Легия, 2000. – Вып. 2. – С. 5–36. Режим доступа: <http://kluev.org.ua>

СКАРАЧЭННІ

1. **М.Б., 1913.** – Багданович М. Венок: Книга избранных стихотворений / М. Багданович. – Факсимильное издание. – Минск, 1981.
2. **Куп.Я., 1908.** – Купала Я. Жалейка: Стихи / Я. Купала. – Факсимильное издание. – Минск: Мастацкая літаратура, 1982.
3. **Куп.Я., 1922.** – Купала Я. Спадчына: Вершы / Я. Купала. – Рэпрынтнае выданне. – Минск: Мастацкая літаратура, 1992.
4. **Куп.Я., 1930.** – Купала Я. За што: поэмы / Я. Купала. – Менск: БДВ, 1930.
5. **Куп.Я., 1925–1932.** – Купала Я. Збор твораў: у 6 т. – Менск, 1925–1932.
6. **Куп.Я.-2, 1928** – Купала Я. Безназоўнае / Я. Купала. – 2-е выд. – Менск: БДВ, 1928.
7. **Т.П., 1925.** – Трус П. Вершы / П. Трус. – Менск: Выданьне ЦБ «Маладняка», 1925.
8. **Т.П., 1927.** – Трус П. Ветры буйныя / П. Трус. – Менск: БДВ, 1927.
9. **Т.П., 1934.** – Трус П. Збор твораў / П. Трус. – Менск: Выдавецтва Беларускай Акадэміі навук, 1934.

S U M M A R Y

One of poetic images is a colour image. One of its components is a word which denotes the colour. The article deals with the problem of creation of «The Poetic Dictionary of colour images of Belarusian poetry of the first third of the XXth century». The dictionary is meant not only to reflect the code of paradigms of colour images in the language of Belarusian poetry but to comprehend semantic associative and grammatical peculiarities of colour unit functioning in the structure of poetic image.

Поступила в редакцию 26.02.2008